

УДК 726:27-523.42(477.83)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.03.769>

АТРИБУЦІЯ ПАМ'ЯТКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ЦЕРКВИ БОГОЯВЛЕННЯ ГОСПОДНЬОГО В СЕЛІ КУГАЇВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ярослав ТАРАС

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7241-9466>

доктор історичних наук, професор, Інститут народознавства
НАН України, завідувач відділу етнології сучасності,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна;
Національний університет «Львівська політехніка», кафедра
архітектури та реставрації Інституту архітектури та дизайну,
вул. С. Бандери 12, 79013, Львів, Україна,
e-mail: etnomod@ukr.net

Ярослав ПАЩАК

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6423-5449>

аспірант, Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра архітектури та реставрації Інституту архітектури та дизайну,
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна,
e-mail: yaroslav.v.pashchak@lpnu.ua

Об'єктом дослідження є дерев'яна церква Богоявлення Господнього в селі Кугаєві на Львівщині. На основі архівних джерел та наукових публікацій встановлено, що та церква є реліктовою, відноситься до загальноукраїнських церков, які будувалися в XV—XVII ст., взірцем триверхних церков, у яких чотирибічні верхи розвинулися від помноження заломів. Про давність пам'ятки також свідчать розміри церкви, її іконостаси, посвята, добірний будівельний матеріал, декор карнизів та одвірок. Архівні матеріали та публікації відкрили нові артефакти, які стосуються історії села Кугаїв, часу будівництва церкви, численних її реставрацій.

Метою дослідження є проаналізувати історіографію та джерельну базу, яка стосується церкви, з'ясувати її датування та місце в генезі сакральної дерев'яної архітектури України та об'ємно-планувальне вирішення.

У дослідженні використані загальнонаукові й спеціальні методи наукового пізнання: історичний, аналізу й синтезу, історико-генетичний, історико-порівняльний, а також архітектурні.

Ключові слова: Галичина, сакральна архітектура, церква Богоявлення Господнього в Кугаєві, реставрація, консервація.

Yaroslav TARAS

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7241-9466>

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Institute of Ethnology of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
Head of the Modern Ethnology Department,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine;
Lviv Polytechnic National University,
Department of Architecture and Conservation,
12 Bandery str., 79013, Lviv, Ukraine,
e-mail: etnomod@ukr.net

Yaroslav PASHCHAK

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-6423-5449>

Postgraduate of the Department of Architecture and
Conservation, Lviv Polytechnic National University,
12 Bandery str., 79013, Lviv, Ukraine,
e-mail: yaroslav.v.pashchak@lpnu.ua

ATTRIBUTION OF THE MONUMENT OF NATIONAL IMPORTANCE OF THE CHURCH OF THE EPIPHANY IN THE VILLAGE OF KUHAIV, LVIV REGION

Over the past 150 years, plenty of field research material has been collected; many hypotheses and romantic theories have been advanced regarding the origin and development of the Ukrainian wooden church; and many monographs and articles on architecture have been written, which should have put an end to the study of wooden churches. However, this is not the case.

We have this situation with the Church of the Epiphany in the village of Kuhaiv in the Lviv region, which is a monument of national importance in Ukraine. Despite this, the information we have about it is ambiguous: the date of construction, its architectural and planning solutions, the changes that occurred during repairs and restorations. Restoration work, which began in 2024, requires analyzing the historiography and its sources to write the true history of the church, determine its place in the genesis of the sacral architecture of Ukraine, and develop a restoration strategy.

The object of the research is the wooden church of Epiphany in the village of Kuhaiv, Lviv region.

The purpose of the research is to analyze the historiography and source base related to the church, to clarify its dating and place in the genesis of Ukrainian sacral wooden architecture, and its spatial planning solution.

The research used general scientific and special methods of scientific knowledge: historical, analysis and synthesis, historical-genetic, historical-comparative, as well as architectural.

Based on archival sources and scientific publications, it has been established that the Church of the Epiphany is a relic, belongs to all Ukrainian churches that were built in the 15th—17th centuries, and is a model of three-domed churches in which four-sided roofs developed due to the multiplication of folds.

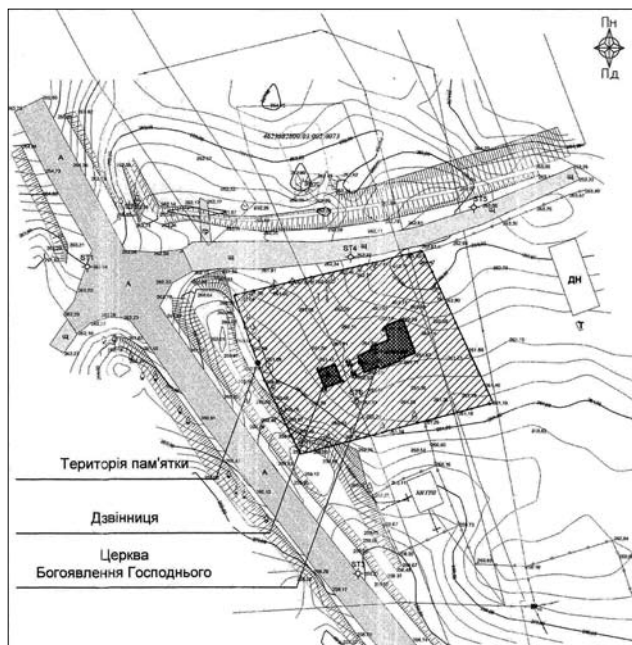
The factor that preserved the authentic architecture of the church in the village of Kuhaiv for three centuries was the constant number of Greek Catholics. The antiquity of this monument is also evidenced by the size of the church, its iconostases, dedication, building materials used, and the decoration of the cornices and door frames.

Keywords: Galicia, sacred architecture, the church of Epiphany in Kuhaiv, restoration, conservation.

Вступ. Дерев'яна сакральна архітектура України — це та ділянка національної культурної спадщини, в якій наш народ найбільше показав свій талант до мистецтва. Незрівнянні досягнення українського народу в цій сфері досить давно привертають увагу культурного світу до дерев'яних церков, які були не тільки у великій кількості, але і за всіх часів — комплексним втіленням культури народу, його духу: в архітектурі, малярстві, різьбленні та інших видах мистецтва.

За 150 років зібрано чимало матеріалу: польових досліджень, намножено багато гіпотез, романтичних теорій щодо походження та розвитку української дерев'яної церкви, написано чимало монографій і статей про архітектуру, які би мали поставити крапку в дослідженні дерев'яних церков. І церква Богоявлення Господнього в селі Кугаєві на Львівщині привертала увагу вчених, громадськості.

Церква Богоявлення Господнього та дзвіниці внесені до Списку пам'яток архітектури та містобудування за Постановою ради міністрів УРСР № 970 від 24.08.1963 р. з охоронними номерами 475/1 і 475/2 [1, с. 181]. Вона перебуває у державній власності, знаходиться під опікою відділу охорони культурної спадщини та культурних цінностей Львівської облдержадміністрації. Її архітектура привертала увагу багатьох вчених і громадськості, яка піклувалася у різні часи та хотіла зберегти її як пам'ятку архітектури.

Іл. 1. Ситуаційний план. Арх. М. Гайда

Зауважимо, що історія церкви є важливим атрибутом розуміння багатьох чинників, які вагомі до пізнання генези української сакральної архітектури.

Об'єктом дослідження є церква Богоявлення Господнього в с. Кугаїв Львівської області.

Метою дослідження є аналіз історіографії та джерельної бази, яка стосується церкви, з'ясування її датування та місця в генезі сакральної дерев'яної архітектури та об'ємно-планувальне вирішення.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- проаналізувати стан наукового опрацювання проблеми та її джерельну базу;
- з'ясувати походження назви села Кугаїв, його існування в соціокультурному просторі протягом трьох століть;
- проаналізувати архівні джерела та праці вчених, які досліджували церкву Богоявлення Господнього щодо її атрибуції;
- встановити чинники, які зумовили існування церкви протягом трьох століть у автентичному стані;
- охарактеризувати ремонти та реставрації за час її існування;
- висвітлити її значення для історії сакральної архітектури та стратегії реставраційних робіт.

Основною проблемою до сьогодні є атрибуція часу її будівництва та місця в генезі сакральної дерев'яної архітектури України.

Збереження цієї пам'ятки на початку XXI століття громадськістю, реставраційні роботи, які почалися в 2024 році і будуть продовжуватися, вимагають ще раз розглянути історіографію та джерельну базу, яка стосується історії церкви, її архітектури.

Огляд літератури. Історіографія, яка стосується архітектури та історії церкви, невелика, вона, в основному, довідкового характеру: «Пам'ятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» [1], Слободян В. «Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель» [2], Крушинська О. «Сорок чотири дерев'яні храми Львівщини» [3].

Більше уваги приділено дослідженню іконостасу церкви: Зяттик Б. «Іконостас храму Богоявлення Господнього в селі Кугаїв на Львівщині» [4], Зяттик Б. «Іконографія іконостасу храму Богоявлення Господнього в селі Кугаїв» [5].

Та, все ж, найбільший масив публікацій присвячений порятунку церкви. Це публікації в газетах та на інтернет-сайтах за 2017—2018 роки, які виходили під заголовками «Врятувати церкву в Кугаєві!», «Урятувати святиню» і подібних.

Єдиною науковою статтею, присвяченою її дослідженню, можна вважати статтю Гайди М. «Пам'ятка архітектури XVII ст. — ансамбль церкви Богоявлення Господнього в с. Кугаєві Пустомитівського району Львівської області», яка була підготовлена в контексті подання групи церков Карпатського регіону до Списку Світової Спадщини ЮНЕСКО [6].

Ці джерела не дають відповіді на поставлені завдання, вимагають виявлення нових джерел та їх аналізу.

Матеріали та методи дослідження. З огляду на особливості та складності проблеми атрибуції пам'ятки, слушним є застосування міждисциплінарного підходу, який передбачає використання методологічного апарату суміжних з архітектурою історичних дисциплін із урахуванням історичних подій, їх місця в житті с. Кугаєва та Галичини.

Основна частина. Церква Богоявлення Господнього та дзвіниця розташовані в північно-західній частині села Кугаїв на перетині автомобільних доріг: одна прокладена вздовж річки Зубри та з'єднує села, друга — сільська вулиця. Вони розташовані на ділянці, близькій до квадрату, з лагідним схилом з північного сходу на південний захід, оточені липами. Дзвіниця знаходиться на південному заході. Церква — триверха, завершена трьома пірамідальними верхами: над навою з двома залами, над вівтарем і бабинцем — з одним. Стіни та заломи зрубної конструкції з протесів дубових. Оперізує церкву піддашся, оперте на випуски верхніх вінців зрубу. Дзвіниця квадратна в плані, триярусна, стовпної конструкції (іл. 1, 2, 3, 4, 5).

Важливим чинником у визначенні датування церкви Богоявлення Господнього та її місця в генезі сакральної дерев'яної архітектури має історія села Кугаїв. Село Кугаїв вперше згадується 1446 р. в написанні Kuhaŋowicze [7, с. 209, поз. 1665], яке польський дослідник поділу адміністративного воєводства Руського П. Домбровський ідентифікує як Кугаїв. У 1457 — Kuhaŋow [8, с. 25, поз. 169], 1578 — Kuhaŋow [9, с. 72]. У генеральних візитаціях 1730—1733 років — Kuhaŋow, 1738—1744 років — Kuhaŋow, 1758—1765 років — Kuhaŋów [10,

с. 107, 172, 322], у Йосифінській (1785—1788) та Францисканській (1819—1820) метриках — Kuhaŋów [11, с. 164].

Іл. 2. Вид церкви та дзвіниці із роздоріжжя, 2011. Світл. Н. Боровець

Іл. 3. Вид церкви з півдня, 2010. Світл. Н. Боровець

Іл. 4. Вид церкви з півночі, 2011. Світл. Н. Боровець

Іл. 5. Вид церкви та дзвіниці з південного заходу, 2011. Світл. Н. Боровець

Існують різні версії походження села. За дослідженнями професора М. Худаша «першими поселенцями с. Кугаїв були вихідці, переселенці не дуже далекого с. Кагуїв (первісно Кагуйовці), що в якийсь пізніший час певна частина мешканців с. Кугайова (первісно Кугайовці) переселилася на Поділля і заснували там село, що тепер носить назву Кугаївці» [12, с. 132].

Перша письмова згадка про існування церкви в Кугаєві відноситься до 1515 р. [9, с. 157]. Церква згадується в податковому реєстрі Руського воєводства у списку галицьких парафій XII—XVI ст., який складений Іваном Крип'якевичем [13].

Про те, що церква існувала у XVII ст., свідчить український мистецтвознавець, художник-графік Микола Батіг, уродженець цього села. В історико-етнографічному нарисі «Вовківська земля» він пише, що в церкві в Кугаєві зберігся різблений іконостас та окремі ікони на бокових стінах з XVII ст. та багато стародруків XVII—XVIII ст. Згідно з «Тріодіоном», який був надрукований у львівській друкарні Михайла Сльозки у 1664 р., та запису дарування цієї книги у 1665 році Кугаївській церкві, він доходить висновку, що в Кугаєві була церква давніша, яка не збереглася [14, с. 25]. У катедрику Львівської єпархії 1680—1686 років церква Богоявлення Господнього в Кугаєві значиться серед церков Львівського деканату [15, с. 591]. У каталозі єпархії Львівської за часів Єпископа Шумлянського вона представлена «Kuhajow. Rus. Dr. Pańskie» [16, с. 294]. Дата складеного каталогу 1701 р. свідчить, що церква

вже існувала. Зауважимо, що греко-католицьких церков посвяти Богоявлення Господнього у Речі Посполитій станом на 1772 рік було всього 62, в той же час церков посвяти Михайла було 1077, Миколи — 903. Це вказує на давність церков посвяти Богоявлення Господнього.

У реєстрі церков, який був укладений у 1708 році львівським єпископом Йосифом Шумлянським, згадується церква Богоявлення Господнього в Кугаєві, що вона греко-католицька та відноситься до Львівської єпархії [17, с. 567].

У 2014 р. дослідник Зяттик Б. висвітлив історичні етапи створення іконостаса, його художньо-стилістичні особливості, зробив спробу встановити середовище майстрів, що створювали іконостас [4]. Йому вдалося встановити часові рамки створення іконостасу: 1702—1806 роки. Нижню хронологічну межу Зяттик Б. встановив за храмовою іконою Богоявлення Господнього та за іконою Св. Василя Великого, — між цими іконами є напис: «Сей образ справив раб Божий Василій Росин со женою і чадами своїми спасіння ради свого в селі Кугайові во році 1702» [4, с. 1516], верхня встановлена за іконою святого пророка Іллі, яка знаходиться в пределі під іконою святого Миколая. На іконі є фундаторський підпис латиницею: «Fundator Elias Taras... Panua. 1806» [4, с. 1517]. Ці дати також свідчать, що церква уже існувала в кінці XVII ст.

Скупу інформацію про церкву ми маємо з акту візитації за 1741 р. [18, арк. 65—65 зв.]. З акту візитації 1765 року, складеного генеральним візитатором о. Миколою Шадурським, відомо, що вона збудована з тесаного сокирою дерева з трьома чотвіркою випровадженими верхами, гонтами побита. Невелика, трохи темна з дверима дубовими у бабинці на завісах залізних, засувом внутрішнім. Зі слів мешканців, о. М. Шадурський вказав у візитації, що вона збудована 1703 року, а дзвіниця не більше пяти-десяти років тому [19, арк. 30—33]. Згідно з інформацією о. М. Шадурського можна дійти висновку, що дзвіниця була збудована в 1693—1698 роках і що була церква стара або будувалася разом із дзвіницею.

У «Специфікації всіх реальностей», укладеній Галицькою фінансовою прокуратурою у 1805 році, «Церква Богоявлення Господнього на підвалинах ду-

бових з дерева на пів дубового, на пів липового сокирою тесаного, з трьома малими верхами, під дахом гонтовим, що вже руйнується. При ній дзвіниця в доброму стані» [20, арк. 3]. У цьому документі немає дати будівництва.

Інвентар церкви, укладений австрійськими урядовцями у 1831 р., вказує, що парафіяльна церква Богоявлення Господнього збудована перед 100 роками [21, арк. 5].

Дослідник шематизмів греко-католицької церкви о. Дмитро Блажейовський дає нам наступну інформацію про церкву Богоявлення Господнього в Кугаєві: «Дерев'яна церква була побудована в 1693 році. Це була самостійна каплиця з [1832] до 1841, а потім філіальна церква Вовкова. До [1927] вона значилася окремо, але все ще обслуговувалася священником з Вовкова. Священники: Дмитро Киселевський [1832]—1835 опікун, Михайло Геровський 1835—1838 опікун, Микола Устиянович 1838—1841 опікун» [22, с. 388].

Шематизм за 1836 рік вказує, що «парафіяльне капеланство розташоване у церкві Богоявлення Господнього» [23, с. 33]. Із шематизмів ми бачимо, що вона первинно була каплицею.

Із українських вчених вперше на неї звернув увагу В. Щербаківський, який, працюючи в Національному музеї, в 1908—1910 роках відвідав село Кугаїв, в якому графічним рисунком закарбував нам одвірки церкви, які він опублікував у 1913 році у праці «Українське мистецтво» [24, с. 31] (іл. 6).

На графічній фіксації одвірка ми побачимо скрупульозно прорисоване конструктивне вирішення та декор, напису дати побудови церкви немає. У підписі до цього рисунку В. Щербаківський подає дату будівництва наступного змісту: «Одвірки церковні ц. Богоявлення Господнього 1693 року, с. Кугаїв, пов. Коломия, Галичина». Згідно з цією інформацією можна дійти висновку, що напису на одвірках під час перебування в Кугаєві В. Щербаківського не було. Напис з'явився пізніше.

Досліджуючи праці В. Щербаківського на наявність фотографічної фіксації пам'яток Галицької дерев'яної архітектури можна стверджувати, що він, перебуваючи в Кугаєві, здійснив фотофіксацію Кугаївської церкви. На нашу думку, негатив, на якому є відбиток церкви в с. Кугаєві, може зберігатися в архіві Інституту народо-

знавства НАН України, де зберігаються світлинами В. Щербаківського.

Польський дослідник дерев'яних церков і костелів Галичини Тадеуш Спісс у своїх працях подає дату побудови церкви в Кугаєві — 1612 рік [25, с. 41]. Ця дата фігурує в шематизмі Львівської архієпархії 1914 року [26, с. 89].

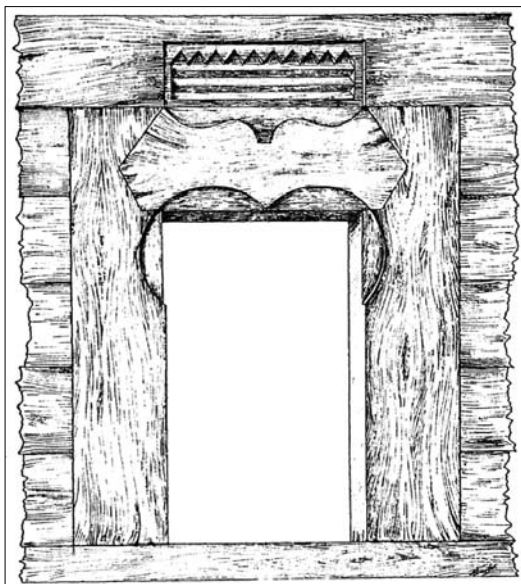
Невідомо, з якої причини Богдан Януш (Василь Карпович) у своїй праці «Дерев'яні церкви в околицях Львова», яка вийшла в 1912 р., не подає її. Очевидно тому, що по сусідству були привабливіші, ніж невеличка сільська в Кугаєві, церкви.

У 1913 році від товариства «Коло консерваторів пам'яток старовини Східної Галичини» відвідує Кугаїв архітектор Тадеуш Мокловський. Він підготував звіт про обстеження церкви та дзвіниці. Особливу увагу звернув на стан пам'ятки, її архітектурно-мистецькі особливості [27, арк. 8—9]. Подаємо переклад цього звіту:

*Східногалицьким консерваторам щодо:
збереження греко-католицької дерев'яної
церкви в Кугаєві, Львівський округ*

Звіт з поїздки в Кугаїв на Львівщині з метою дослідження дерев'яної церкви стосовно її збереження

Церква Богоявлення Господнього в Кугаєві є філією церкви у Вовкові; побудована зрубним способом з липових брусів (?), у горизонтальній проєкції є осьовим ансамблем із трьох квадратів, причому центральний, що утворює наву, більший за два інші. Силует церкви відзначається трьома вальмовими (шатровими, чотирискілими. — Я. Т.) дахами, середній з яких двозаломний, а два інші — однозаломні. Зруб оточений опасанням, що виступає недалеко від стін. Усі карнизи дахів, а також дахові звиси прикрашені оригінальними гзимсами, що нагадують декоративні форми підгальських полиць для ложок. Дахи та зруб над опасанням покриті гонтами. Ліворуч від вівтаря знаходиться нещодавно добудована захристія стовпової конструкції. Дверні рами з різьбленими дерев'яними орнаентами в стилі типового народного декору колись були при-

Іл. 6. Одвірки церкви. Рисунок В. Щербаківського, 1913

крашені польським написом, виконаним чорною фарбою, від якого чітко збереглася лише дата: Року Б. 1693, яка, очевидно, стосується будівництва цієї церкви.

Дзвіниця, розташована на продовженні осі церкви з боку бабинця, представляє собою двоповерхову хрестово-стовпову споруду. Верхній поверх, де висять дзвони, трохи вузчий за нижні та має з кожного боку по три арокні отвори, зроблені з виступів платів і стовпів. На більшому дзвоні є латинський напис та дата 1701; на меншому дзвоні — русинський напис та дата 1751 (1751).

Кугаївська церква, як випливає з опису та наданої фотографії, є чудовим зразком старовинної дерев'яної церковної архітектури. Наразі існують побоювання, що її можуть розібрати, і на її місці збираються побудувати нову церкву, для якої на церковному подвір'ї вже навіть частково зібрані матеріали. Розбирання церкви завдало би значної шкоди національній культурі. Тому слід рішуче протистояти запланованому розбиранню цієї церкви. Натомість слід вжити заходів для включення її до числа пам'яток церковної архітектури, якими Центральна комісія приділяє особливу увагу і які завдяки тому консервуються за рахунок державних та місцевих коштів. Оскільки вона перебуває у відносно хорошому стані, і лише 50% гонтового покриття потребує заміни, консервація не вимагатиме значних коштів.

Після обстеження церкви в Кугаєві у серпні 1913 р. Т. Мокловський вперше повідомляє про існування напису чорною фарбою на надпоріжнику одвірку зліва «ROKU P.», справа «1693». Враховуючи те, що В. Щербаківський, який досліджував церкви Галичини в 1908—1910 рр. і засвідчив відсутність напису на одвірку, та те, що Т. Мокловський у 1913 р. зафіксував існування напису, можна стверджувати, що напис був здійснений між 1910 і 1913 роками. Хто його зробив і на основі якого джерела, — необхідно ще дізнатися. Цей напис наводить на думку, що церква Богоявлення Господнього в Кугаєві збудована у 1693 році.

Як і В. Щербаківський, так і М. Драган на рисунку одвірка Кугаївської церкви не дає дати будівництва церкви, лише вказує, що «взагалі в візитаціях стрічаємо цілу низку церков триверхих з чотирибічними верхами з подібним означенням часу збудовання — напр. Рудно, Кугаїв, Кліцко, Сорочки і інші» [28, с. 86].

Із викладеного ми маємо наступні дати будівництва «1612», «1693», «1702», «1703—1708», «збудована перед 100 роками». Ситуація із датою будівництва вимагає від нас з'ясувати чинники, які зумовили її збереження протягом трьох століть, проаналізувати архітектурно-конструктивне та архітектурно-декоративне вирішення щодо часу її будівництва.

Розглянемо офіційні документи, які вказують на час будівництва церкви. Бібліографічний показник «Пам'ятники історії і культури Львівської області» подає покликання на М. Драгана і дату будівництва церкви 1693 [29, с. 59]. Скупі інформацію про цю пам'ятку та дату будівництва 1693 року подає ілюстрований довідник-каталог «Пам'ятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР» [1, с. 181].

Датування будівництва церкви у 1693 році та інші вимагає з'ясувати чинники, які зумовили її довголіття. Важливим чинником збереження її автентичності, як виявилось, була чисельність українців (греко-католиків), які проживали в Кугаєві. Так, у 1836 році в Кугаєві було 375 українців (греко-католиків), у 1843 — 373, у 1927 — 385, у 1939 — 430. Упродовж трьох століть чисельність українців не збільшувалась, в той же час збільшувалась чисельність поляків (латинців), яких у

1843 році було 151, у 1927 — 255, у 1939 — 305. Незмінна невелика кількість українців упродовж століть, поселення в Кугаєві поляків були основною причиною того, що в українській громаді не було потреби будувати нову, більшу церкву, бо існуюча задовольняла їх потреби. До цього необхідно додати, що нечисельна громада була неспроможна збудувати церкву.

Розглянемо проведені ремонти, реставраційні заходи, які важливі для вивчення автентичності цієї святині. Беззаперечно, вона ремонтувалася і змогла простояти до наступного ремонту, що відбувся у 1874 р., про який повідомляє напис над вхідними дверима у бабинець на внутрішній площині горішньої частини одвірка: «Громада Кугаювъ поновила свою церкву восвоімъ костом за ксіонза Ольстра Горіновс҃ьга заку провъзоръ Мъхал Батіхъ і Василя Батіхъ во 1874» («громада Кугаєва поновила церкву своїм коштом за священника Олександра Гориновича старанням провізорів Михайла та Василя Батогів в 1874 р.»).

Під час ремонту підважили церкву, підвели кам'яні фундаменти та до північної стіни вітваря добудували прямокутну ризницю. Громада, щоб уникнути замокання стін, простір між верхами бабинця та нави, нави та вітваря — перекрила. Таке рішення перетворило триверху церкву в одностовпну. Незаперечно, що через 20—23 років були ремонти даху: покрівельний матеріал — гонт — служив не більше 25—35 років.

Був також ремонт церкви 1896 року, який документально зафіксовано. Під час цього ремонту покрили церкву новими гонтами та перенесли дзвіницю на нове місце — на захід від церкви.

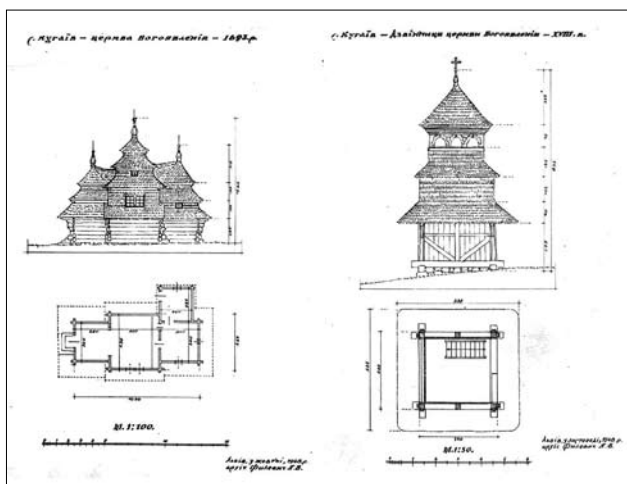
Важливим чинником архітектурно-мистецької вартості та стану церкви мають світлини та рисунки, які були зроблені в 1920—1930-х, 1960-х та в 2010-х роках (іл. 7).

Світлину 1920 р. цієї церкви мав у своїй колекції польський архітектор Ян Кароль Сас-Зубжицький. Вона мала формат 8,0 x 9,8 см, автор невідомий, внизу на картонній підкладці чорнильний напис рукою колекціонера і печатку *Ze zbioru Jana Sas Zubrzyckiego*. Світлина була продана у Польщі з аукціону *Antykwariat Rara Avis* у 2010 р.

Збереженість Кугаївської церкви важлива для розуміння генези української сакральної архітектури.

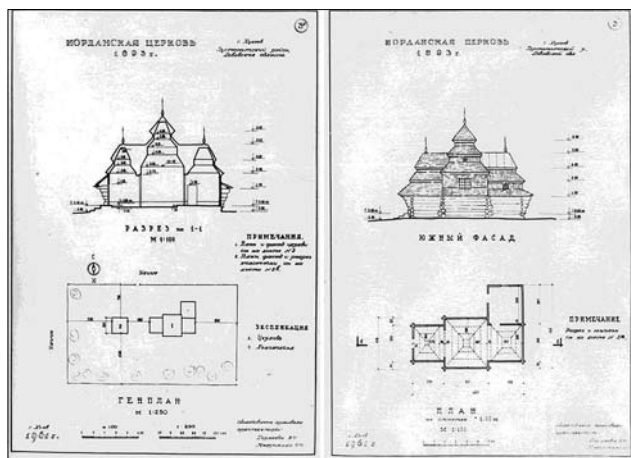

Іл. 7. Світлини церкви 1920-х рр. із праці Р. Kusal, S. Kryciński *Cerkwie Galicji Wschodniej*, 2021

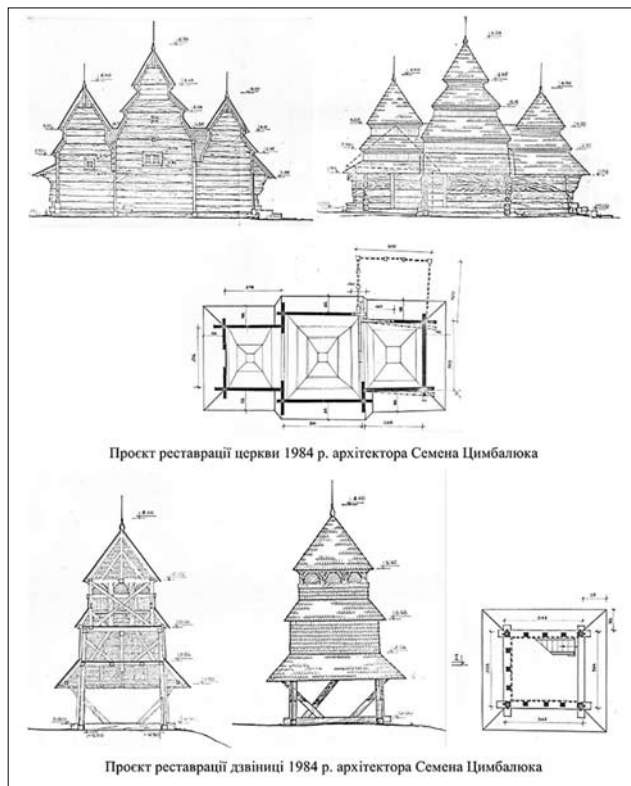

Іл. 8. Обміри церкви та дзвіниці 1948 р. архітектора Я. Фартуха-Філевича

Саме тому вона потрапила в поле зацікавленості вчених та архітекторів у післявоєнні роки. У 1948 році львівський архітектор Ярослав Фартух виконав перші обміри Кугаївської церкви і дзвіниці. Його обміри зафіксували стан змін, які відбулися після ремонту 1874 року. Вони виявились суттєвими (іл. 8).

Іл. 9. Обміри церкви 1961 р. В. Корнєєвої та І. Макушенка. Архів інституту Укрзахідпроектреставрація

Іл. 10. Проєкт реставрації церкви та дзвіниці, 1984 р. Архітектор С. Цимбалюк

У 1956 р. проводилась заміна частини покриття, а 1959 р. громада оновила церкву, замість старої захристії була збудована більших розмірів нова, дах над вівтарем покрили оцинкованою бляхою, над навою і бабинцем — гонтом.

Привернула увагу Кугаївська церква Богоявлення Господнього працівників Київського науково-дослідного інституту історії та теорії архітектури В. Корнєєвої та І. Макушенка, які готували матері-

ал для створення державного реєстру пам'яток. Вони обміряли церкву Богоявлення Господнього в Кугаєві та підготували документацію для реєстрації. Поки готувалися документи для державного реєстру, вона з 1961—1962 рр. була зачинена; незважаючи на це, громада піклувалася про неї, не дала вивезти з неї предмети вистрою (іл. 9).

Архітектурна цінність церкви була очевидною, постановою Ради міністрів УРСР № 970 від 24.08.1963 р. церкву і дзвіницю в Кугаєві внесли в реєстр пам'яток з охоронними номерами 475/1 і 475/2 [1, с. 181].

Обміри церкви 1961 року В. Корнєєвої та І. Макушенка фіксують нам на фасадах одноверху, а в розрізі — триверху церкву.

Недослідженість церкви цими авторами була причиною того, що в довіднику-каталозі «Пам'яток містобудування та архітектури» вона представлена як тризрубна одноверха, а не як тризрубна триверха. Визнану пам'яткою церкву було вирішено реставрувати та використати її під будинок траурних подій. Для цього у 1983—1985 рр. інститутом Укрзахідпроектреставрація був розроблений проєкт реставрації і пристосування під будинок траурних подій (автор проєкту Семен Цимбалюк). Церква була реставрована у 1985 р. Були розкриті об'єми верхів, влаштовано гонтове покриття дахів та ознакування стін (іл. 10).

Реставраційні роботи, які проводилися у 1985 р. через відсутність аналізу виявлених артефактів, що стосуються архітектурно-конструктивного рішення стін, верхів, підвалин, карнизів, не додали нічого нового до історії будівництва церкви, часу її будівництва та щодо генези цього типу. У 1980-ті церкву хотіли перетворити на музей народної вишивки.

У 1989 р. храм було передано релігійній громаді, яка власним коштом «поновила стінопис, внутрішні стіни обклеєно полотном, на якому намалювали орнамент та окремі сюжети з історії нашої віри».

Про реставрацію у 1985 р. та розмалювання стінопису 1989 р. свідчить напис на західній внутрішній стіні бабинця: «Ця церква Богоявленська відреставрована 1985 р., розмальована коштом громади Кугаєва 1989 р.».

Через відсутність належного догляду за покрівлею громадою уже в 1990-ті роки починається замокання верхів та стін. Активної руйнації зазнала дерев'яна

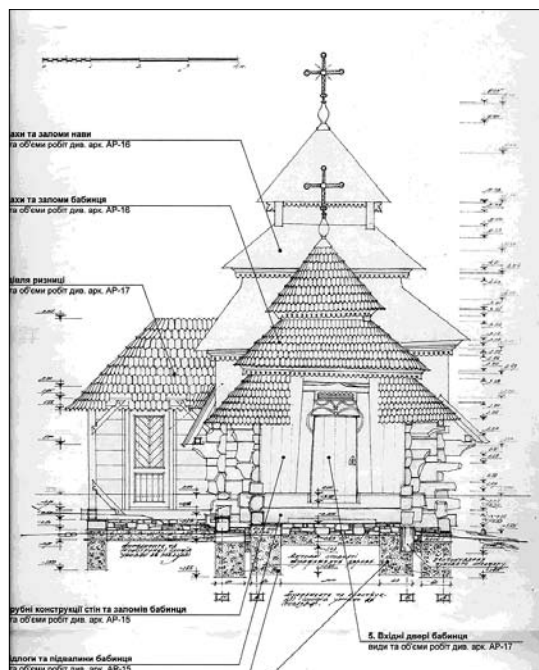
церква у 2000-ні роки, коли було збудовано новий мурований храм та богослужіння в ньому почалися у 2003 році. Невикористання громадою церкви Богоявлення Господнього для богослужіння у 2000—2020 рр. та байдужість до долі церкви відділу охорони культурної спадщини та культури було однією із причин руйнації пам'ятки.

Отож через несвоєчасну заміну гонту на верхах і дахах та догляду за ними будівля в багатьох місцях почала замокати. Ця ситуація спричинила до значного пошкодження стін будівлі північно-західного кута нави у місці примикання до бабинця, відбулася втрата окремих ділянок стін, поперечних балок, замків зрубів, що спричинило просідання та деформацію верхів. Виникла загроза втрати пам'ятки національного значення. Ситуація була настільки загрозливою, що громада Львівщини через інформаційні ресурси була на сполох. Загроза втрати пам'ятки зумовила громадську ініціативу з порятунку: «Врятувати церкву в Кугаєві». У 2013 р. волонтери вперше, а в 2017 р. вдруге перекрили верхи та дах церкви паропроникною плівкою. Щоб захистити дзвіницю від подальших руйнувань, її у 2018 р. перекрили гонтом. Іконостас з церкви перенесли в Музей народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького (в Шевченківський гай), він зберігся у первісному стані.

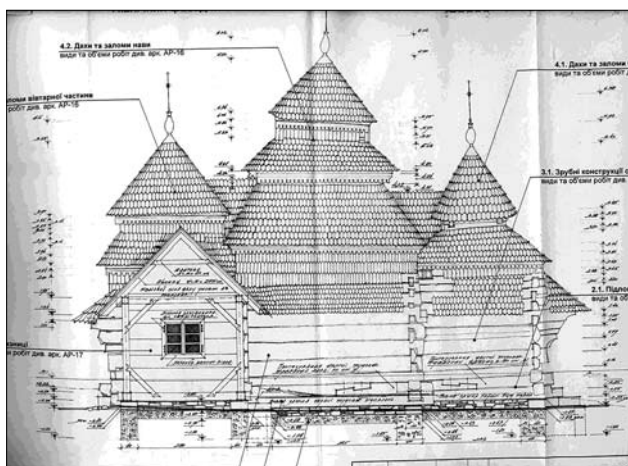
Спроби порятунку громадськістю були неефективними через відсутність відповідних коштів на проведення протиаварійних та реставраційних робіт. Громадська увага до цієї пам'ятки була тим чинником, що змусив департамент архітектури та розвитку містобудування Львівської ОДА поставити питання про виділення коштів на реставрацію, яке було вирішене ухвалою сесії Львівської обласної ради від 16.03.2021 р. № 90 «Про затвердження напрямків використання бюджетних коштів на 2021 р. Програми «Охорона, збереження і популяризація історико-культурної спадщини Львівської області на 2021—2025 рр.».

Робочий проект реставрації церкви Богоявлення Господнього в с. Кугаїв опрацював архітектор Микола Гайда, проектні рішення були здійснені на основі обстеження пам'ятки станом на липень 2021 р. (іл. 11, 12, 13).

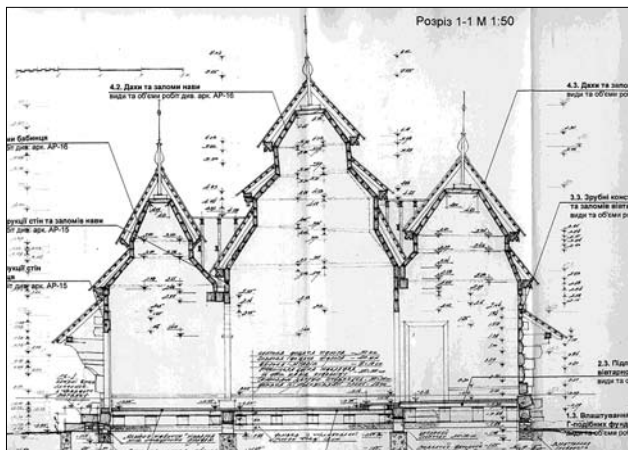
Висновки. Історіографічний та джерельний матеріал сьогодні необхідно осмислити з багатьох причин:

Іл. 11. Фасад церкви із заходу. Архітектор М. Гайда

Іл. 12. Фасад церкви із півночі. Архітектор М. Гайда

Іл. 13. Поздовжній розріз церкви. Архітектор М. Гайда

для історії України, бо церкви є матеріальним свідченням феноменального будівельного явища, важливого для визначення нашої ролі й місця у світовій архітектурно-мистецькій спадщині; для виховання громад, які в старих церквах бачать убогість і не усвідомлюють вартості, яка в них криється; для реставраторів дерев'яних церков та архітекторів, які закладають підвалини нової сакральної архітектури України

Приклад церкви Богоявлення Господнього в селі Кугаїв засвідчив, що статус пам'ятки архітектури національного значення в Україні не гарантує сільським церквам, їх громадам виділення фінансової допомоги на підтримку та фахову реставрацію.

Церква Богоявлення Господнього є реліктовою, відноситься до загальноукраїнських триверхих церков, які будувались в XV—XVII ст., про що свідчать українські ікони того часу та дереворити XVII століття. За дослідженнями М. Драгана та Г. Павлуцького походження триверхих церков сягає середньовіччя та ренесансу. Про те, що церква Богоявлення Господнього в Кугаєві збудована за взірцями XVI—XVII ст., може бути датований архітектурно-планувальний аналог, який ми мали у с. Вербіж. Як і церква в Кугаєві, церква в Вербіжі (1577 р.) «на підвалинах, а також в стінах уся з дубового дерева, тесаного сокирою. Має три верхи, виведені на чотиригранних зрубках, покрита гонтом» [28, с. 86].

Церква Богоявлення Господнього в Кугаєві є однією з небагатьох, яка збереглася і донесла до нас стару традицію будівництва триверхих церков XVI ст., що тривала майже до XVIII століття. Її ровесниками були церкви XVII ст.: Рудно XVII, Сороки XVII, Містки 1682, Кліцько 1686, Поршна 1678 та церкви XVIII ст.: Попеляни 1704, Дмитрія 1706, Шоломия 1712 та інші.

Церква в Кугаєві є взірцем триверхих церков, у яких чотирибічні верхи розвинулися за рахунок помноження заломів; об'єм над навою увінчаний дво-заломним, а бабинця та вівтаря — однозаломними дахами.

Чинником збереження автентичної архітектури церкви в с. Кугаєві протягом трьох століть була незмінна кількість українців (греко-католиків), вона не вимагала будувати нову більшу церкву, лише підтримувати діючу.

Про давність пам'ятки також свідчать посвята церкви, розміри церкви, її іконостас, добірний будівельний матеріал (ширина дубових плениць стін, підвалин), «руські замки», конструкція верхів, розташування дзвіниці та лип довкола церкви, декор карнизів та одвірки дверей.

Реставрація церкви Богоявлення Господнього має непересічне значення для генези сакральної дерев'яної архітектури України.

1. *Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: в 4 т. Т. 3: Львовская, Николаевская, Одесская, Полтавская, Ровенская области.* 1985. 336 с.
2. Слободян В. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель. *Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація».* 1996. № 4. С. 74—159.
3. Крушинська О. *Сорок чотирьох дерев'яних храмів Львівщини.* Київ: Грані-Т, 2007. 120 с.
4. Зяттик Б. Іконостас храму Богоявлення Господнього в селі Кугаїв на Львівщині. Проблема збереження та дослідження. *Народознавчі зошити.* 2014. № 6. С. 1514—1520.
5. Зяттик Б. Іконографія іконостасу храму Богоявлення Господнього в селі Кугаїв на Львівщині. *Рукотвір, часопис НДС ЛНАМ.* Львів, 2013—2014. Вип. 3. С. 235—245.
6. Гайда М. Пам'ятка архітектури XVII ст. — ансамбль церкви Богоявлення Господнього в с. Кугаєві Пустомитівського району Львівської області. Матеріали досліджень та проект реставрації об'єкта. *Феномен дерев'яної церкви. Збірник статей Міжнародної наукової конференції.* Львів: Растр-7, 2012. С. 125—148.
7. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie.* 1889. Т. XIV.
8. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie.* 1891. Т. XV.
9. *Źródła dziejowe.* Т. 18. Cz. 1. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym.* Т. 7. Cz. 1. *Ruś Czerwona.* Warszawa, 1902.
10. Скоцилас І. *Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII—XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія.* Т. 2: *Протоколи генеральних візитацій.* Львів: Видавництво УКУ, 2004.
11. *Йосифінська (1785—1788) і Францисканська (1819—1820) метрики: перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів.* Архівне управління при Раді міністрів Української РСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Львові. Київ: Наукова думка, 1965.

12. Худаш М., Демчук М. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів: відантропонімі утворення. Київ: Наукова думка, 1991.
13. Спис галицьких парохій XII—XVI ст. Студії семінаря для історії Сходу у філософічному відділі гр.-кат. Богословської академії у Львові. Під редакцією проф. д-ра Івана Крип'якевича. Львів, 1939.
14. Батіг М. Вовківська земля (історико-етнографічний нарис). Львів: Облполіграфвидав, 1990.
15. Скочиляс І. Книга реєстру катедратика Львівської православної єпархії 1680—1686 років. *Записки НТШ*. 2008. Т. 256.
16. *Catalogus sacerdotum saecularium Ucrainorum dioecesis Leopoliensis, qui cum suis ecclesiis, duce episcopo Šumlanskyj, ad Ecclesiam Catholicam accesserunt, a. 1701. Monumenta Ucrainae historica. Collegit metropolita Andreas Šeptyckyj*. Vol. 4. Romae, 1967.
17. Скочиляс І. Недатований реєстр духовенства, церков і монастирів Львівської єпархії за владитства Йосифа Шумлянського. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 240. Львів, 2000.
18. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького. Відділ рукописів і стародруків (далі НМЛ). РкЛ-17.
19. НМЛ. РкЛ-25.
20. Центральний державний історичний архів України, Львів (далі — ЦДІАЛ України). Ф. 159. Оп. 9. Спр. 1261.
21. ЦДІАЛ. Ф. 146. Оп. 20. Спр. 944.
22. Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832—1944). Т. 1. Адміністрація і парохії. Київ: видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2004.
23. *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Archidioeceseos Metropolitanae Graeco Catholicae Leopoliensis pro Anno Domini 1836*. Leopoli.
24. Щербаківський В. Українське мистецтво. Т. I. Дерев'яне будівництво і різьба на дереві. Львів; Київ, 1913.
25. Spiss T. *Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi*. Lwów, 1912.
26. Шематизмъ всего клира греко-католицькой митрополичою архієпархіи Львѣвской на рокъ 1914. Львѣвъ, 1913.
27. ЦДІАЛ. Ф. 616. Оп. 1. Спр. 80.
28. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм: у 2 ч. Львів, 1937. Ч. 1. XVI. 159 с.
29. Памятники истории и культуры Львовской области. Львов, 1986.
- Krushynska, O. (2007). *Forty-four wooden temples of Lviv region*. Kyiv: Grani-T [In Ukrainian].
- Ziatyk, B. (2014). Iconostasis of the Church of Epiphany in the village of Kuhaiv, Lviv region. Problem of conservation and research. *The Ethnology Notebooks*, 6, 1514—1520 [in Ukrainian].
- Ziatyk, B. (2013—2014). Iconography of the iconostasis of the Church of Epiphany in the village of Kuhaiv, Lviv region. *Rukotvir*, 3, 235—245 [in Ukrainian].
- Hayda, M. (2012). Architectural monument of the 17th century — the ensemble of the Church of Epiphany in the village of Kuhaiv, Pustomyty district, Lviv region. Study and restoration documentation. *Phenomenon of a wooden church*. Collection of articles of the international scientific conference. Lviv: Rastr-7 [in Ukrainian].
- (1889). *Town and land records from the times of the Republic of Poland from the so-called Bernardine archive in Lviv* (Vol. 14) [in Polish].
- (1891). *Town and land records from the times of the Republic of Poland from the so-called Bernardine archive in Lviv* (Vol. 15) [in Polish].
- (1902). Sources to History (Vol. 18, part 1); *16th Century Poland from the geographic-statistical point of view* (Vol. 7, part 1. Ruthenian lands). Warsaw [in Polish].
- Skochylas, I. (2004). *General visitations of the Kyiv Uniate Metropolis in the 17th—18th centuries. Lviv-Halych-Kamynets Eparchy* (Vol. 2: Protocols of general visitations). Lviv [in Ukrainian].
- (1965). *Josephine (1785—1788) and Franciscan (1819—1820) registers: the first land cadastres of Galicia. Settlements Index*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Khudash, M., & Demchuk, M. (1991). *The origin of the Ukrainian Carpathian and Subcarpathian settlement names: anthroponymic formations*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Krypiakievych, I. (Ed.). (1939). List of Galician parishes of the 12th—16th centuries. *Seminar studies for the history of the east at the philosophical department of the Greek-Catholic Theological Academy in Lviv*. Lviv [in Ukrainian].
- Batih, M. (1990). *Vovkiv land (historical and ethnographic essay)*. Lviv [in Ukrainian].
- Skochylas, I. (2008). The book of the register of the Cathedral of the Lviv Orthodox Diocese for 1680—1686. *Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. 256). Lviv [in Ukrainian].
- (1967). Catalogue of the secular priests of the Ukrainian diocese of Lviv, 1701. *Historical monuments of Ukraine* (Vol. 4). Rome [in Latin].
- Skochylas, I. (2000). Undated register of clergy, churches and monasteries of the Lviv diocese during the rule of Josyf Shumlyansky. *Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. 240). Lviv [in Ukrainian].
- Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv. *Department of manuscripts and old printed books*. Rkl-17 [in Polish].
- Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv. *Department of manuscripts and old printed books*. Rkl-25 [in Polish].

REFERENCES

- Zharikov, N.L. (Ed.). (1985). *Monuments of urban planning and architecture of the Ukrainian SSR* (Vol. 3). Kyiv: Budivelnik [in Russian].
- Slobodian, V. (1996). Catalogue of existing wooden churches of Ukraine and Ukrainian ethnic lands. *Bulletin of the Institute «Ukrzakhidproektrestavratsiya»*, 4, 74—159 [in Ukrainian].

- Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv*. Fund 159. Description 9. Case 1261 [in Polish].
- Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv*. Fund 146. Description 20. Case 944. Sheet 3 [in Ukrainian].
- Blazejowskyj, D. (2004). *Historical Schematism of the Archeparchy of Lviv (1832—1944)* (Vol. I: Administration and Parishes). Kyiv: Publishing House KM Academia.
- (1836). *Schematism of the Universal Venerable Clergy of the Greek Catholic Metropolitan Archdiocese of Lviv for the Year of the Lord 1836*. Lviv [in Latin].
- Scherbakivsky, D. (1926). *Ukrainian Art* (Vol. 1: Wooden building and wood carving). Lviv; Kyiv [in Ukrainian].
- Spiss, T. (1912). *List of wooden churches and Orthodox churches in Galicia*. Lviv [in Polish].
- (1913). *Schematism of the entire clergy of the Greek-Catholic Metropolitan Archdiocese of Lviv in 1914*. Lviv [in Ukrainian].
- Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv*. Fund 616. Description 1. Case 80 [in Polish].
- Dragan, M. (1937). *Ukrainian wooden churches. Genesis and development of the shapes: in 2 parts (Part 1)*. Lviv [in Ukrainian].
- (1986). *Historical and cultural monuments of the Lviv region*. Lviv [in Russian].